

Міністерство освіти і науки України Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»

ПАЛІНЧАК МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ

УДК: 32-027.21+261.7.009+114(4-11)+(4-191.2)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН
У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ (НА ПРИКЛАДІ
КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ)**

спеціальність 23.00.02 - політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук

Одеса – 2014

Робота виконана на кафедрі суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Науковий консультант: доктор політичних наук, професор
Бebик Валерій Михайлович,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»,
завідувач кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Шуба Олексій Васильович,
Адміністрація Президента України,
Головне управління гуманітарної
політики, головний консультант

доктор політичних наук, професор
Монолотій Іван Сергійович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
професор кафедри політології

доктор політичних наук, професор
Романюк Анатолій Семенович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри політології

Захист відбудеться 18 жовтня 2014 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «18» вересня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Взаємовідносини між державою і церквою, їх становлення та трансформації є одними з найважливіших як для осмислення і вдосконалення політичної практики, так і для подальшого науково-теоретичного та інформаційно-аналітичного аналізу суспільно-політичних відносин. Проблема державно-церковних відносин завжди була актуальною, оскільки ці обидва суб'єкти значною мірою визначали вектор розвитку соціально-політичних процесів упродовж усієї історії людської цивілізації.

Так зване «релігійне відродження», що почалося в 80-х роках минулого століття, зумовило новий виток релігійних ідей і суспільних рухів, не обмежених якоюсь певною релігійною традицією і географічними рамками. Релігія починає повертатися в прилюдний соціально-політичний простір, що ставить питання про межі взаємин релігії і політики, світського і релігійного.

Відносини між релігійними організаціями і політикою охоплюють безліч аспектів і мають безліч відтінків. Навіть у консолідованих демократіях, які вважаються світськими, релігійна традиція продовжує опосередковано впливати на контексти національної політики. Тому не викликає заперечень те, що релігія у своїх різнобічних маніфестаціях була і є одним з основних акторів поля політики. Сталий розвиток суспільства певною мірою визначається змістом та спрямованістю церковно-державної взаємодії, діяльністю релігійних інституцій, їх толерантністю та взаємоповагою, сприяє зниженню рівня конфліктності у суспільстві.

Взаємовідносини держави і церкви продовжують бути стійким стержнем наукового дискурсу. Про значний інтерес у теперішній час до цієї проблематики політологічного співтовариства свідчать як теоретичні доробки - активність міжнародного дослідницького комітету «Релігія і політика», який організував сім сесій на XXII Всесвітньому конгресі політичної науки в Мадриді, робота першої сесії «Політика і релігія» в рамках VI Всеросійського конгресу політологів 2012 р., щорічні конференції із загальною назвою «Свобода совісті», які вже вісімнадцять разів проводилися Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди Національної Академії наук України спільно із низкою українських та міжнародних інституцій, так і практичні події у цьому напрямку. Можна з упевненістю стверджувати, що і в Європі, і в США, і на пострадянському просторі, і в східних суспільствах вплив релігії на політику залишається всебічним і стійким. Історично проблемність дихотомії взаємодії держави й церкви полягала в тому, що церква, з одного боку, була зорієнтована на есхатологічне майбутнє (що більше притаманне протестантам), з іншого - орієнтуючись на принцип любові до ближнього, робила все, щоб легітимізувати свою присутність у суспільному просторі через соціальне служіння.

Науковий інтерес становить аналіз не стільки кількісних характеристик сучасного буття церков і релігійних організацій, зокрема зростання релігійної мережі, скільки змістовний, якісний аспект новітніх концептуальних змін у суспільних орієнтаціях церков як відображення релігійно-церковного реагування на якісні перетворення в суспільстві.

Тому важливим завданням політичної науки є формування цілісної, науково обґрунтованої концепції взаємодії держави, суспільства та церкви.

Теоретичному обґрунтуванню цих питань і присвячено дане дослідження, яке за обраною темою є актуальним як у теоретичній, так і практичній площині.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» «Соціально-політичні та інформаційно-комунікаційні проблеми становлення глобального суспільства» (№ держреєстрації 0110и 006273), одним з виконавців якої є дисертант.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є дослідити державно-церковні взаємовідносини в країнах Центрально-Східної Європи та креативно осмислити їх досвід щодо українських реалій задля взаємного удосконалення.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких дослідних *задач*:

здійснити аналіз концептуально-теоретичних підходів вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем взаємодії держави, суспільства і церкви;

уточнити дефініції низки базових понять, серед яких релігія, церква, державно-церковні відносини;

простежити взаємозв'язок між інститутами держави і церкви в країнах Центрально-Східної Європи протягом тривалого історичного періоду і в різних політичних умовах, висвітлити роль церков у демонтуванні комуністичних режимів;

- охарактеризувати сучасний стан взаємин держави і церкви, осмислити їхню сутність і механізми прояву;

проаналізувати державно-церковні відносини і моделі їх прояву в країнах Центрально-Східної Європи;

встановити, наскільки вагомою є реальна присутність церкви на політичній арені посткомуністичних країн, якою є справжня суспільна вага церкви порівняно з іншими інститутами українського соціуму;

розкрити роль релігійного чинника у процесах національної консолідації суспільства;

проаналізувати історичні й геополітичні причини та негативні наслідки для національної безпеки України розколу українського православ'я;

з'ясувати чинники й мотиви політизації релігійно-церковного комплексу в Україні та обґрунтувати небезпеку злиття церкви і держави в країні;

виокремити пріоритетні напрямки державної політики у сфері відносин між владою та церковними організаціями в Україні;

визначити потенційні ризики загострення проблем у державно-церковних відносинах.

Об'єктом дисертаційного дослідження є сутність та особливості взаємовідносин держави і церкви, сучасні моделі їх взаємодії.

Предметом дослідження є трансформація державно-церковних відносин сучасних країн Центрально-Східної Європи в політологічному вимірі.

Методи дослідження визначаються складністю та багатofакторністю зазначеного об'єкта. Теоретико-методологічну основу дослідження складають як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Так, поєднання принципів логічного, історичного і компаративного підходів дають можливість розкрити головні характеристики і особливості державно-церковних відносин. Такий підхід зумовлюється проблематикою зазначених дослідницьких задач, що дозволило уникнути суб'єктивістського підходу і оціночних суджень.

У дисертаційному дослідженні застосовується метод дискурс-аналізу, методи компаративного аналізу, системно-логічний, аналітичний, синтетичний та структурний методи. Так, системний метод як базовий використовувався з метою створення цілісного бачення у дослідженні проблеми державно-церковних відносин; історичний - у вивченні та реконструкції державно-церковних відносин в Угорщині, Польщі, Чехії й Словаччині в процесі їх становлення та розгортання; діалектичний - в процесі дослідження специфічних рис діяльності церкви в тій або іншій країні; аналітичний - в процесі аналізу концептуальних підходів, на яких ґрунтуються сучасні моделі церковно-державних відносин; компаративний - у виявленні специфіки діалогу між різними церквами і соціумом, між культурою і релігією; герменевтичний - при аналізі змісту конкретних текстів.

Особливе значення має цивілізаційний підхід, який уперше був розроблений Ш. Ейзенштадтом (1999 р.). Цей підхід дозволив із більшою об'єктивністю оцінити глобальні тенденції в досліджуваному аспекті.

Варто відзначити додаткові методи, завдяки яким було отримано вагомні наукові результати, зокрема статистичний, формально-юридичний (для аналізу нормативно-правової бази існування та регулювання державно-церковних відносин) та ін.

Базуючись на аналізі основних сучасних теоретичних розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, було сконструйоване авторське бачення оптимальних моделей державно-церковних відносин у пострадянських країнах, зокрема в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає у створенні авторської схеми сучасного бачення трансформацій державно-церковних відносин на посткомуністичному просторі. На основі аналізу широкого кола першоджерел і дослідницької літератури, здійсненого з позиції та інструментарію політичної науки, це конкретизується у таких положеннях:

Вперше:

обґрунтовано, що абсолютне розмежування церкви і сучасної держави не є необхідною умовою демократичного розвитку. Сучасні «моральні кризи демократії» в європейських країнах свідчать про те, що кордони між релігією і політикою не є сталими і, скоріше, деякою мірою штучними. Суперечливі наслідки глобалізації, модернізації, зміна культурного ландшафту Європи, демографічні тренди тощо, потребують переосмислення парадигми протиставлення релігійного та світського суспільств. Основним вектором соціально-політичного розвитку і одночасно легітимним фактором змін у сучасних умовах є не референції «третьої хвилі» демократизації, а включення соціокультурного компонента, зокрема релігійного фактора, в інтерпретацію та будівництво політичної реальності;

формалізовано політологічне визначення поняття державно-церковних відносин як сукупності форм суспільно-політичних, економічних, правових та моральних нормативних зв'язків між двома інституціями - державою та інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), що склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними і моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, і є однією зі складових внутрішньої та зовнішньої політики держави;

обґрунтовано, що диверсифікація світосприйняття та інституціоналізація релігійних конфесій корегують політичну реальність і породжують, з одного боку, якісно нову ситуацію інверсії політичної і релігійної сфер, а з іншого - протиріччя в соціально-політичному просторі, що веде до розширення релігійного контексту політики.

Уточнено, що:

специфіка політологічного підходу до вивчення суспільно-церковних відносин полягає в дослідженні їхньої взаємодії на рівні триєдиної системи: громадянського суспільства, політичних інститутів і самої церкви. З'ясовано, що взаємини між державою, суспільством і церквою не є суто внутрішньою проблемою; вони мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж України і країн постсоціалістичного простору. З іншого боку, особливістю релігієзнавчого тлумачення є акцентування уваги на

вірознавчих аспектах релігії як форми культової практики та консолідації віруючих за ознаками етноконфесійної належності;

загальні риси та особливості процесу формування і становлення державно-церковних відносин у тій або іншій країні пов'язані з ментальними і релігійними структурами конкретного народу, виходячи із їх власного історичного досвіду, конкретної релігійної ситуації та її специфіки, у відповідності зі своїми законодавчими актами. Тому становище релігії та статус церкви в різних країнах неоднакові. Попри наявність у багатьох країнах Європи спільних рис у характері відносин між державою і церквою, навряд чи є підстави для реалізації унітарної моделі цих відносин, оскільки вони ґрунтуються не лише на формальних засадах права, а й на глибоко вкорінених у національну історію та культуру традиціях, які важко піддаються модернізації;

релігійна і конфесійна забарвленість є свого роду маркером сучасних політичних подій через те, що релігійний елемент вводиться в політичний ритуал з метою надання цим подіям онтологічного статусу і легітимності. Тобто, релігійні організації нерідко виконують політичні функції, а їх релігійний авторитет стає «критерієм істинності», що і впливає на вибір певної політичної стратегії і вектора масового настрою - домінуючих оцінок у масовій свідомості. Релігійність як ресурс держави має не тільки позитиви у використанні в соціокультурному та соціально-політичному контексті, але і може стати причиною певної небезпеки, нестабільного стану суспільства. Наприклад, псевдорелігійність - це небезпека в усіх її сучасних проявах і може стати основою масових безпорядків і безладдя; система «політика - релігія» у країнах посттоталітарного простору (як у країнах Центральної Європи, так і в Україні) має трансформаційний характер; мова йде про принципові зміни політичних і релігійних орієнтирів, синкретизацію їх структурних складових, наслідком чого є виникнення певних моделей державно-церковних відносин. Політичний простір сучасної України є ґрунтом для соціального партнерства держави і церкви в усіх галузях життєдіяльності соціуму; будь-які спроби використовувати релігію і церкву як підтримку влади призводять до негативних наслідків - до надмірної політизації та релігізації суспільства;

державно-церковні відносини містять у собі багатоаспектність життєдіяльності соціуму і взаємопов'язаність суспільного й індивідуального буття, що має своєю реалізацією свободу совісті у політичному, релігійному, юридичному, аксіологічному та інших вимірах.

Набуло подальшого розвитку:

визнання принципу плюралізму в структуризації соціально-політичній реальності з урахуванням смислового навантаження релігійного фактора, який відіграє все більш суттєву роль у формуванні публічного простору - від конструктивних політичних стратегій до радикально-екстремістських, залежно від типу політичного режиму і напряму релігійних інститутів;

положення, що політика і релігія, їх взаємодія обумовлені однотипними структурними складовими, що значно розширює поле їх впливів і взаємодоповнення. Політика і церква як інституції використовують аналогічні методи, форми і прийоми для формування політичної і релігійної свідомості, водночас вони прагнуть «перетнути кордон» і увійти до сфери компетенції одна одної;

положення, що церква є невід'ємним учасником суспільно-політичних процесів, усупереч уявленням про те, що релігія та церква ніби існують поза політикою. Історичні традиції та сучасний досвід свідчать про те, що церква була і є як об'єктом, так і суб'єктом політичного життя, громадянського суспільства;

існуюча в літературі класифікація моделей державно-церковних взаємин, її доповнено характеристикою моделей фінансового забезпечення конфесій, які склалися нині в Європі;

констатація, що існування в Україні напруженості та конфліктів між традиційними християнськими конфесіями, вплив зарубіжних релігійних центрів створюють загрозу солідарності українського суспільства, національній безпеці Української держави. Існування в Україні трьох основних церков одного віросповідання є явищем тимчасовим і протиприродним, яке на даному історичному етапі серйозно порушує світовий православний правопорядок;

узагальнення, що в контексті оптимізації міжконфесійної взаємодії у найближчій перспективі важливу роль має відігравати синхронізація дій у трикутнику «державна - суспільство - релігійні організації» на основі рівноправних відносин Української держави з усіма церквами та віросповіданнями;

трактування релігійних доктрин як постійно розвинених і оновлених ідей, доказом чого слугує не тільки сприйняття церквою демократичних перетворень, але і підтвердження нею сумісності основних релігійних цінностей із демократичними ідеалами і демократичною практикою.

Практичне значення дослідження полягає, насамперед, у тому, що основні положення і висновки роботи розширюють можливості для поглиблення системно-концептуального розуміння з метою подальших креативних змін державно-церковних відносин у сучасних країнах, спрогнозувати та науково обґрунтувати політико-релігійний ландшафт у сталих і нових демократіях та країнах, що трансформуються.

Крім того, отримані результати дозволяють сформулювати основні теоретико-методологічні та, відповідно, практичні підходи до вдосконалення й оптимізації державно-церковних відносин і їх комунікативній взаємодії.

Результати дослідження можуть бути застосовані у формуванні державної стратегії у сфері взаємодії з релігійними організаціями і центрами; у практичній

роботі політичних консультантів, політичних спічрайтерів, які вивчають тексти політичних акторів заради виявлення особливих форм впливу на адресатів та розв'язання проблем, які існують, зокрема, у сфері державно-церковних відносин.

Основні положення роботи можуть бути залучені при підготовці загальних і спеціальних курсів і спецкурсів, написанні підручників і навчальних посібників, монографій із політології, соціології, історії релігії, політичної ідеології та психології.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дослідження пройшли апробацію на підсумкових науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Ужгородського національного університету (1994 - 2014 рр.) й Університету «Україна» (м. Київ) та оприлюднені у доповідях на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях: Релігія в контексті суспільних і духовних реалій сьогодення (травень 1995 р., м. Київ), За міжконфесійне порозуміння (жовтень 1996, 1997 р. м. Ужгород), Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті (листопад 1997 р., м. Ужгород), На порозі тисячоліть: сучасні підходи до розвитку громад та регіонів (березень 2000 р., м. Ужгород), Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика (червень 2000 р., м. Ужгород), Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні (жовтень 2003 р., м. Ужгород), Словацько-українські взаємини (жовтень 2003 р., Vanska Bystrica), Церква і політика від Президентських виборів 2004 р. до Парламентських виборів 2006 р. (грудень 2005 р., м. Київ), Інституційні та нормотворчі аспекти адаптації національних законодавств до норм та стандартів ЄС (травень 2009 р., м. Ужгород), Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття (травень 2013 р. м. Ужгород), Ужгородські наукові чеські читання: історія, культура, політика, право (травень 2013 р., м. Ужгород), Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право (листопад 2013 р., м. Ужгород), До 65-річчя загальної декларації прав людини: дотримання прав людини -пріоритет держави та суспільства (грудень 2013 р., м. Ужгород), Пріоритети, напрямки та сучасні чинники розвитку МВ: економічний та політичний аспекти (грудень 2013 р., м. Ужгород), Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи (травень 2014 р., м. Івано-Франківськ), Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст. (червень 2014 р., м. Київ) та ін.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 79 публікаціях автора: науковій монографії «Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України)» (2014 рік), 56 статтях у наукових періодичних виданнях (із них 29 у

фахових виданнях з політичних наук, зокрема 7 -міжнародних), матеріалах 22 конференцій.

Структура дисертаційної роботи обумовлена логікою дослідження, що визначається поставленими метою та дослідницькими задачами. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які об'єднують 11 підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 419 сторінки. Список використаних джерел займає 62 сторінок і містить 593 позиції, з яких 137 - іноземні видання.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується ступінь розробленості проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та задачі дослідження і зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначається її теоретична та методологічна основа та джерельна база, сформульовано концептуальні положення, які визначаються новизною і виносяться на захист. Встановлено теоретичне і практичне значення дослідження, зафіксовані форми апробації його результатів.

Перший розділ «Теоретико-методологічні та історіографічні аспекти дослідження державно-церковних відносин» складається з двох підрозділів і присвячено розробці методології дослідження взаємовідносин держави і церкви, вияву їх сутнісних характеристик та ознак.

У підрозділі 1.1 *«Поняття «державно-церковних відносин», його зміст та генеза»* досліджуються головні складові поняття «церковно-державні відносини», розроблена методологія дослідження цієї проблеми.

Зазначено, що відносини між державою і церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії.

Торкаючись політичних аспектів проблеми, можна констатувати, що історія відносин між церквою й державою бере свій початок у Римську добу. Важливість середньовічного досвіду відокремлення держави і церкви полягає у тому, що такий розподіл був проведений внаслідок наполягання церкви на власній самостійності. В епоху Відродження із становленням громадянських суспільств розпочалися процеси секуляризації і набуття світських рис суспільного життя. Цьому сприяв розвиток наукових знань, насамперед вчення про природне право, згідно з яким держава та її інституції мають земне, а не божественне походження. Релігія поступово стає приватною справою. Тобто, ці відносини в процесі історичного руху людства еволюціонували від ворожих, напружених до «симфонії влад», від цезарепапізму до папоцезаризму, до

закладання основ новітніх моделей державно-церковних відносин у добу Реформації.

Незважаючи на те, що поняття «державно-церковні відносини» має важливе значення у функціональному плані для політико-правової практики, воно не набуло ще статусу правової норми ані в міжнародноправовому, ані у вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність призводить до суб'єктивістських і однобічних його інтерпретацій, негативно впливає на характер відносин між двома інституціями - державою і церквою, а також і на процеси формування державної політики стосовно Церкви в цілому.

У той же час дослідники майже однотайно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, яка характерна для певного етапу розвитку суспільства. Зміни у суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами. Такого типу взаємозв'язки знаходилися у центрі уваги класиків - Г. В. Ф. Гегеля, Е. Дюркгейма та ін.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на фундаментальних ідеях теоретиків світової та української політичної та філософсько-релігієзнавчої науки, працях відомих сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців - В. Андрущенко, М. Бабія, В. Бондаренка, Т. Горбаченка, В. Горського, Л. Губерського, А. Колодного, С. Кримського, В. Лубського, М. Лубської, І. Монолатія, А. Романюка, О. Сагана, Л. Филипович, О. Шуби та ін.

Поняття «державно-церковні відносини», за своєю суттю, є універсальним та поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномену, виокремити частини об'єкта, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин та наявні інтенції.

Це поняття надає змогу аналізувати об'єкт дослідження як цілісність і водночас - як функціональну підпорядкованість форм організації взаємовідносин між державою і Церквою. Функціональність поняття надає можливості для виділення багаторівневих вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків між державними інституціями і Церквою, виокремити та проаналізувати моделі державно-церковних відносин і їх головні тенденції, критично розглянути основні принципи цих відносин та обґрунтувати шляхи їх оптимізації.

Крім того, аналіз поняття «державно-церковні відносини» дозволяє зробити висновок, що відносини між державою і церквою не є суто внутрішньою проблемою. Такі відносини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж країни та є важливою складовою її внутрішньої та зовнішньої політики.

У підрозділі 1.2 «Історіографія досліджень церковно-державних відносин» розкривається історія визначення державно-церковних відносин у політологічному і релігієзнавчому аспектах.

Акцентується увага на тому, що бракує фундаментальних і спеціальних наукових праць, які були б присвячені політико-правовому аналізу тисячолітнього процесу взаємовідносин між державою і церквою в Україні, а також трансформаціям державно-церковних відносин у країнах Центральної і Східної Європи, особливо це стосується періоду з 1989 р. до теперішнього часу.

Представляють інтерес для даного дослідження узагальнення видатних українських мислителів, зокрема М. Драгоманова, який ґрунтовно охарактеризував ситуацію в Європі; Б. Кістяківського, П. Юркевича, який визначив із позицій християнського теїзму миротворчу й інтегративну роль Церкви у державному механізмі, І. Франка, В. Липинського та ін.

Викликають певний інтерес і роботи з церковної історії радянського періоду, наприклад, доробки англійського вченого Вільяма Флетчера, які стали першою спробою в західній історіографії переосмислити «політичне раболіпство» («political subservience») церковного керівництва, його «політичну колаборацію» з комуністичним режимом.

Починаючи з середини 80-х років, монопольна компартійна точка зору на релігію як «шкідливий світогляд» пішла в минуле, а з нею і обмеження в дослідницьких підходах і висновках. Праці науковців пострадянської доби містять у собі альтернативні пануючої в радянські часи точці зору та відрізняються більш широким спектром різних поглядів на проблеми стосунків держави та церкви.

Наприкінці 80-х - початку 90-х років минулого століття зазначені питання активно досліджували такі вчені, як Н. Гаєва, І. Дзюба, І. Драч, В. Єленський, В. Іванишин, М. Маринович, Д. Степовик та ін.

Значним надбанням української та європейської історіографії є численні праці М. Бабія, В. Бебика, Т. Горбаченка, С. Здіорука, М. Кирюшка А. Колодного, В. Лубського, М. Рибачука, О. Саган, О. Уткина, Л. Филипович, П. Яроцького та ін.

Серед праць, присвячених формуванню громадянського суспільства, слід зазначити роботи А. Васьківа, Т. Войтенко, В. Моргуна, В. Омелька, І. Паська та ін. Питання державно-церковних відносин, реалізація принципу свободи совісті в Україні, взаємовплив церкви і держави проаналізовано в роботах В. Бондаренка, І. Ковалю, А. Колодного, І. Ломака, В. Любчика, П. Панченка, В. Рибалка, О. Шуби, Є. Ятченка, В. Яценка та ін.

Велике значення для розуміння державно-церковних відносин, напрямів і масштабів їх змін, які відбулися в Центрально-Східній Європі після падіння Берлінського Муру, мають фундаментальні теоретичні праці західних політологів, філософів і релігієзнавців другої половини ХХ ст. - Д. Белла, Зб. Бжезинського, М. Л. Готьє, Кеннет Д. Волда, Г. Кокса, Дж. Мойсера, Г. Оллпорта, С. Рамет та ін.

Щодо безпосереднього аналізу державно-церковних відносин у країнах Центрально-Східної Європи, то детальний аналіз процесів, які характеризують соціально-політичний і релігійно-культурний розвиток, можна знайти в працях Дж. Брауна, Т. Бюрнса, кардинала М. Вилка, Ф. Внука, В. Глушмана, С. Йозефчакової, М. Кріля, Я. Мішовича, М. Моравчикової, М. Томки, І. Третери, Т. Халика, Б. Шанди, М. Шміда, Р. Чікеша та ін.

Таким чином, проблема державно-церковних відносин у країнах Центрально-Східної Європи привертала і привертає увагу багатьох дослідників у різних галузях науки, є актуальною і дотепер, з урахуванням її невизначеності на науковому теоретико-методологічному рівні в національному контексті тих чи інших країн.

У висновках до першого розділу зазначається, що державно-церковні відносини - це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових та моральних нормативних зв'язків між двома інституціями - державою та інституційними утвореннями релігійного характеру, які склалися в соціально-політичному процесі, є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними і моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями. Ці відносини є однією зі складових частин внутрішньої та зовнішньої політики держави і Церкви, і тому потребують ретельного аналізу і креативного осмислення позитивного досвіду в цьому напрямку та втілення його в політичну практику сучасних країн.

У другому розділі «Моделі державно-церковних відносин у сучасній політичній практиці» аналізуються сучасні моделі (типові види) відносин між державою, церквою та суспільством.

У підрозділі 2.1 «Поняття «модель державно-церковних відносин»: історичні та політико-правові аспекти» розглядається ключове поняття дослідження - модель державно-церковних відносин та аналізується принцип відокремлення церкви від держави у сучасній світовій практиці.

Автором уточнюється теза про неможливість втручання церкви у справи держави за активного втручання державних інституцій у справи церкви. По-перше, існують різні форми відокремлення церкви від держави.

По-друге, слід пам'ятати, що у свій час навіть не у всіх соціалістичних державах Центрально-Східної Європи було здійснене відокремлення церкви від держави. Наприклад, у Конституціях соціалістичних Румунії та Чехословаччини не було пункту про відділення, хоча влада сповідувала державний атеїзм і досить жорстко обмежувала діяльність релігійних угруповань.

По-третє, сучасні європейські держави, які зберігають систему державної церковності (Велика Британія, Данія, Греція), значною мірою лібералізували юридичний статус релігійних угруповань, що не є державними. Тому

розбіжності між моделлю державної церковності та моделлю відокремлення церкви від держави сьогодні значною мірою зменшилися.

Відтак, наявність чи відсутність конституційного положення відділення церкви від держави не вичерпує специфіки державно-церковних відносин. Реально ці відносини будуються залежно від історичних, політичних і геополітичних, конфесійних і культурних традицій кожної окремої країни.

Важливо також те, що серед фахівців немає повної згоди з приводу питання, що саме слід розуміти під відокремленням церкви від держави. На Заході зазвичай говорять не про відокремлення церкви від держави, а про відокремлення церкви і держави. Тим самим підкреслюються рівноправність суб'єктів цих відносин і неправомірність характеризувати їх як взаємини сюзеренітету-васалітету.

Модель, що ґрунтується на поєднанні моделі державної церкви та моделі повного відокремлення церкви та держави, - це модель державно-церковних відносин, яка передбачає збереження певних видів державної підтримки та привілеїв окремих церков. Прикладом можуть слугувати сучасна Німеччина, Японія, Австрія, Перу та інші країни світу.

У світських державах, що опираються на принцип відокремлення держави і церкви, сформулювалися дві моделі: сепараційна та коопераційна.

При сепараційному типі відносин не створюється спеціального законодавства, що регулює ці відносини, і релігія витісняється з усіх сфер діяльності держави. При коопераційній моделі реалізується інша ідея відділення, коли церковне і світське розділені, але водночас взаємодіють і співпрацюють. Ці взаємини регулюються конституційними нормами, а також угодами й домовленостями із церквами та релігійними об'єднаннями.

Коопераційна модель державно-церковних відносин діє в більшості країн Західної Європи.

Є вагомими підстави виокремити узагальнену ліберальну «західну модель» релігійної свободи і державно-церковних відносин, яку в цілому після падіння Берлінського Муру перейняли більшість країн Центрально-Східної Європи.

Що стосується країн Вишеградської четвірки, які є об'єктом даного дослідження, зауважимо, що після повалення комунізму в них склалася система державно-церковних відносин, яку умовно можна визначити як центральноєвропейську. У деяких із цих країн існують спеціальні угоди з Ватиканом (Польща, Угорщина), що надає католицькій церкві певні привілеї порівняно з іншими церквами та релігійними спільнотами. В інших існує перелік «визнаних» релігій (Чехія, Словаччина). Окремі з цих країн послідовно відкидають принцип відокремлення церкви від держави і фінансують визнані церкви (Чехія, Словаччина). Водночас саме у країнах цього типу найбільш послідовно вирішується проблема реституції церковного майна, причому

відшкодування релігійним інституціям моральної та матеріальної шкоди здійснюється планомірно і легітимно.

Щодо державно-церковних відносин в Україні, то вітчизняні й зарубіжні фахівці виділяють декілька моделей, що діяли впродовж тисячоліття від хрещення України-Русі: 1) києворуська модель («симфонія» між державою та церквою, державне сприйняття поширення християнства, наділення церкви широкою правовою юрисдикцією, прагнення держави звільнити церкву від візантійської залежності; 2) козацько-могилянська модель (співпраця військового керівництва Січі з православною церквою, її військовий захист і матеріальна підтримка, прагнення держави звільнити церкву від Московського патріарха; 3) модель часів державного будівництва в 1917 - 1919 рр. (постійне втручання комуністичної влади в церковні справи, прагнення знищити церкву як інституцію і релігію в цілому); 4) радянська модель (законодавче закріплення принципу відокремлення церкви від держави, сприйняття релігії та церкви як політичного супротивника, атеїзм, беззаконня та насильство, формальне декларування свободи совісті).

У підрозділі 2.2 «*Моделі фінансового забезпечення релігійних організацій*» зазначається, що у світовій практиці існує кілька схем фінансової підтримки державою церковних інституцій, які сформувалися залежно від правових та історичних традицій. Основні серед них: 1) пряме фінансування державою релігійних організацій і державний контроль за використанням коштів (характерне для Ватикану, Греції, Бельгії, Люксембурга, Норвегії, Румунії, а також Чехії та Словаччини); 2) збір спеціального «церковного податку», який витрачається згідно з побажаннями платників податку (Італія, Іспанія, Угорщина); 3) «церковний податок» надходить у розпорядження керівництва певних релігійних течій і витрачається на його розсуд при мінімальному контролі з боку держави (ФРН, Австрія, Данія, Швеція, Швейцарія); 4) конфесії не отримують фінансової допомоги від держави й існують за рахунок добровільних пожертвувань віруючих, продажу церковної атрибутики, відправ релігійних обрядів (Франція, Голландія, США, Україна, Польща).

Церкви країн Центрально-Східної Європи втратили свої колишнє значення і частину майна за часів авторитарно-тоталітарного режиму. Але з кінця 80-х - на початок 90-х років церкви цих країн поступово повернулися до нормального ритму життя. Їхній статус, у тому числі й матеріальний, захищений конституціями та іншими нормативно-правовими актами.

Аналіз проблем фінансового забезпечення церков у цих країнах дає підґрунтя для ствердження, що вони частково або повністю дотуються з державного бюджету.

Питання фінансового забезпечення діяльності церкви та релігійних організацій є неоднозначним і постійно дискусійним. Сьогодні переважає думка про те, що церкви повинні отримувати фінансову допомогу від держави, але

мати й інші недержавні грошові фонди. Це означає, що фінансове забезпечення повинно надходити з різних джерел: державних і недержавних. Такі підходи повністю відповідають західноєвропейським стандартам.

У висновках до другого розділу зазначається, що поняття «модель державно-церковних відносин» є похідним від ширшого за змістом поняття «державно-церковні відносини». Воно фіксує, з одного боку, ставлення державних структур до сфери сакрального, а з іншого - роль і правове місце церкви, особи (віруючої чи ні) в державі та суспільстві.

У світі протягом століть склалися кілька моделей державно-церковних відносин, які не прив'язані, однак, до певних часових періодів і часто переплітаються між собою (наприклад, теократія передбачає наявність державної церкви й т. п.). Визначення «своїх» моделей для кожної країни індивідуальне й залежить від багатьох чинників: правових устоїв, прийнятих у суспільстві, поглядів світської та церковної влади на це питання, традицій, духовного і морального стану суспільства тощо.

Третій розділ «Державно-церковні відносини у країнах Центрально-Східної Європи: головні особливості та динаміка змін» присвячено розгляду тих процесів у державно-церковних відносинах, що відбувалися у Польщі, Угорщині, Чехії і Словаччині.

У підрозділі 3.1 «Конституційний-правовий і суспільний статус церкви в Польщі» розкриваються особливості функціонування церкви в Польщі, просліджуються зміни в її статусі.

У сценарій трансформування Польщі вписано прагнення до повноправного членства у світі західноєвропейської демократії, з чого випливає передумова наслідування країн Європейського Союзу, перш за все, з політико-правової точки зору, а потім і релігійної.

Зміни, які відбувалися в державі, можна розглядати з точки зору різних перспектив: системної й суб'єктивної. Щодо системної, то тут на перший план висуваються політичні зміни. Безпосереднім результатом такої зміни постала суб'єктивізація суспільства. З точки зору суб'єктивної перспективи, іншими словами, з погляду так званої «пересічної людини», трансформація аналізується крізь призму проблем, які вона привносить. Ще до розпаду соціалістичної системи в ПНР спостерігається процес, що отримав назву «релігійна відлига». Обрання у 1978 році папою польського кардинала Кароля Войтили, політичні зміни, початком яких постали події 1980 року, створили нові умови для врегулювання державно-церковних відносин. На початку 80-х років влада почала ліквідувати перешкоди в сфері релігійної свободи. Наслідком стало відродження релігійного життя, що привело до зростання чисельності релігійних громад, будівництва нових культових будівель, лібералізації законодавств про свободу совісті та діяльність релігійних організацій, а головне - прийняття 17 травня 1989 р. трьох законів: «Про відносини держави та римо-

католицької церкви», «Про гарантії свободи совісті та віросповідання», «Про соціальне забезпечення духовенства». Зміст указаних законів був приведений у відповідність із міжнародними зобов'язаннями країни в галузі прав людини. Церква Польщі стала потужною силою, що відіграла важливу роль у підготовці мирної революції 1989 року. Польща була першою країною соціалістичного табору, яка прийняла пакет документів, що став важливим кроком на шляху утвердження демократичних перетворень у країні, зокрема у сфері державно-церковних відносин.

У підрозділі 3.2 «Специфіка угорської моделі державно-конфесійних взаємин» здійснено історико-політологічний аналіз розвитку цих відносин, за допомогою якого визначена специфіка угорської моделі.

Зазначено, що, починаючи з 20-х років XVI ст., на території Угорського королівства поширилися ідеї західноєвропейської Реформації. Важливу роль у цьому процесі відіграв перехід до протестантизму угорського дворянства, симпатії якого до нового вчення були викликані не стільки прагненням оновити католицьку церкву, скільки наміром посилити власні позиції та обмежити королівську владу. На особливу увагу заслуговує той факт, що у другій половині XVI - на початку XVII століть, на відміну від Польщі та Словаччини, протестантизм став віросповіданням більшості населення Угорського королівства.

Після ліквідації нацизму і відновлення національної незалежності у країнах Центрально-Східної Європи в 1944 - 1945 рр. до влади доступилися уряди Національних фронтів, які склалися з декількох партій та організацій, що боролися проти окупантів або проти власних профашистських правителів. Однак, захопивши за допомогою радянських спецслужб владу в березні 1948 р., угорські комуністи під проводом «вождя» М. Ракоші скасували демократичні інституції.

Початок політичної відлиги в СРСР позитивно вплинули на розвиток подій у державах Центрально-Східної Європи. Деяке пожвавлення релігійного життя в країні було зумовлене передусім виходом на історичну арену нового покоління. Воно знайшло ідеологічну підтримку з боку церкви і забезпечило певне релігійне відродження в Угорщині.

Угорські вчені констатують, що на відміну від католицької Польщі церква в Угорщині займає слабкі позиції, а конфесійна картина в цій країні є складною і заплутаною. У 90-х роках минулого століття угорське суспільство виявилось ідеологічно поділеним на три частини. Напруження між християнами та церквами, з одного боку, і невіруючою частиною суспільства - з іншого, зростала. Однак Угорщина все ж підписала низку міжнародних угод, пов'язаних із релігійною свободою. Зокрема, було підписано і ратифіковано Міжнародну конвенцію про громадянські і політичні права, Європейську конвенцію про

захист прав людини і фундаментальних свобод з її додатковими протоколами та інші документи.

Відповідно до Конституції, в Угорській Республіці церква відокремлена від держави. Держава не може створювати органи для перевірки діяльності церкви та її організацій. Згідно з § 60 Конституції Угорщини, право свободи совісті і свободи віросповідання поєднує в собі вільний вибір віросповідання та вільне наслідування інших релігійних переконань. Релігійні свободи громадян захищені і Кримінальним кодексом Угорської Республіки.

Специфікою Угорщини є й те, що реєстрація церковних організацій до 2012 р. здійснювалася у відповідному суді за місцем діяльності релігійної організації.

У відповідності до основного принципу державно-церковних відносин в Угорщині - світоглядного нейтралітету держави - всі зареєстровані церкви мають рівні права і обов'язки. Водночас у своєму законодавстві вона не ігнорує особливостей релігії та церкви. Соціальна роль церков, що склалася історично, дає достатні підстави для особливого підходу до традиційних релігійних інституцій.

Намагаючись забезпечити політичну лояльність духовенства, уряд Угорщини ввів обов'язкову присягу капеланів на вірність державі.

Таким чином, в Угорщині створено нормальні правові умови для діяльності релігійних організацій. У процесі суспільно-політичної трансформації в Угорщині, завдяки розвиненій культурі політичного консенсусу та швидкому відродженню структур громадянського суспільства, органічно відбувся процес суспільно-політичної структуризації. З огляду на це, у країні утвердилася стабільна сучасна європейська демократична політична система.

Символом особливої ролі Угорщини в цивілізаційному діалозі між Заходом і Сходом стало визнання короля Іштвана (Стефана), який є католицьким святим, також православним святим. Релігія стала частиною духовного життя угорського суспільства. Створено діючі механізми з реалізації законів про свободу совісті та віросповідання, які сприяють гармонізації державно-церковних відносин.

У підрозділі 3.3 «Взаємини держави і церкви в Чеській Республіці» зазначається, що основи якісно нового рівня державно-церковних відносин були закладені листопадними подіями 1989 р., які увійшли в історію як «Ніжна» («Оксамитова») революція. На початку 90-х роках ХХ ст. було закладено основи формування нового громадянського суспільства, здійснено перехід до багатопартійної системи, законодавчо деполітизовано органи державного управління. Прийнятий Закон про люстрації (1991 р.) заборонив колишній комуністичній номенклатурі посідати керівні посади в органах державної влади й управління.

«Оксамитова» революція стала точкою відліку, що сигналізувала про позитивні зміни у взаємних відносинах держави та релігійних організацій. Революція знайшла загальну підтримку з боку церкви та релігійних організацій.

Відразу ж після «оксамитової» революції було скасовано всі протицерковні статті Кримінального кодексу та законодавчу норму комуністичних часів, яка дозволяла державі втручатися у процес призначення та затвердження духовенства, проповідників і всіх служителів церкви. Цей принцип знайшов своє підтвердження і в прийнятій парламентом Чеської та Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР) 9 січня 1991 р. Хартії основних прав і свобод, яка стала важливою частиною конституційного порядку Чеської Республіки.

На основі Хартії було прийнято Федеральний Акт № 308/1991 ББ, який визначив принцип свободи віросповідання та статус церков і релігійних об'єднань. Час, коли цей Акт був чинним на території Чехії (1991 - 2002 рр.), чеські науковці називають найбільш видатним періодом релігійної свободи в історії країни. Законодавство Чеської Республіки, утвореної 1 січня 1993 р. як незалежної держави, увібрало в себе основні принципи державно-церковного права ЧСФР. Проте нове законодавство, прийняте 1 січня 2002 р., обмежило деякі права релігійних громад. Чеською державою визнані 33 релігійні групи.

Сьогодні Чехія є однією з небагатьох країн, яка ще не має угоди зі Святим Престолом, хоча переговори з приводу її укладення розпочалися ще у квітні 2000 р. Ватикан вимагає реституції майна католицької церкви, конфіскованого комуністами й неповернутого з часів «оксамитової» революції.

Успішною в Чехії є діяльність деяких неоконфесій, перш за все церкви Ісуса Христа святих останніх днів (визнана в 1990 р.) та свідків Ієгови (зареєстрована в 1993 р.). Члени незареєстрованих релігійних груп можуть без перешкод опубліковувати свої видання. Державний департамент США у доповідях «релігійна свобода у світі», які щорічно оприлюднюються, традиційно виокремлює п'ять категорій країн-порушників релігійних свобод. Чехію віднесено до п'ятої категорії країн, де існують достатньо високі стандарти дотримання прав людини, але певні релігії, на думку аналітиків, несправедливо визначаються як небезпечні «культи» та «секти».

Підсумовуючи викладений матеріал, зазначено, що державно-церковні відносини в Чеській Республіці врегульовані у відповідності до міжнародних норм права. Специфічною особливістю, яка має історичне коріння, є слабкий зв'язок релігії більшості з національним архетипом і низький відсоток віруючих. Також варто зауважити, що режиму повного і жорсткого відокремлення церкви від держави на території Чехії ніколи не було. Нині держава дотримується принципу, згідно з яким вона не ототожнює себе з будь-якою церквою, а також принципу рівності й автономії церков. Однак держава співпрацює з церквами у

багатьох сферах. Цю модель державно-церковних відносин фахівці з церковного права називають коопераційною.

У підрозділі 3.4 «Державно-конфесійні відносини у Словаччині» зазначається, що Словаччина за специфікою історичного і культурного розвитку є органічною складовою західної (латинської) цивілізації, у той же час вона є специфічно сформованим утворенням, в якому органічно поєднуються риси східної та західної цивілізацій. Відповідно друга частина дилеми породжує уявлення про те, що Словаччина - це саме та країна і той культурний ареал, який є мостом між Сходом і Заходом.

Ідеєю винятковості положення Словаччини пронизана аргументація не лише географічного, а й історичного плану. Вона виходить з історичного факту - існування Великоморавської держави та місії Кирила і Мефодія, просвітницька діяльність яких перетворилася на ідеологізуючу національну традицію, що набуває символічного характеру - спадщина Костянтина і Мефодія стає яскраво вираженим свідченням поєднання східних і західних елементів, що виявилось в релігійному обряді та літературі.

Поза сумнівом, найбільш трагічним періодом в історії церкви на словацькій землі був комуністичний (1945 - 1989 рр.). Католицька і греко-католицька церкви Словаччини опинилися під повним контролем із боку держави.

У квітні 1950 р. було проведено так званий Пряшівський собор, який де-факто призвів до знищення греко-католицької церкви на кілька десятиліть. Лише після листопада 1989 р., коли відбулася «оксамитова» революція, зміни в безправному становищі церков і деномінацій стали частиною суспільно-політичних зрушень. Після мирного розподілу Чеської та Словацької Федеративної Республіки на дві незалежні держави 1 січня 1993 р. на політичній карті світу постала Словацька Республіка. З того часу права і свободи людини і громадянина, їх призначення, захист і гарантії утверджуються в ній як основний і визначальний критерій правового характеру законодавства і практики його застосування.

Прояви релігійної свободи можуть стати об'єктом обмеження і заборони лише в тих випадках, якщо вони завдають шкоди основам суспільного порядку, здоров'я, моралі чи свободам інших громадян у демократичному суспільстві (стаття 24.4). Особливо слід наголосити на тому, що жодна церква в країні не має статусу державної церкви з якими-небудь привілеями. Основний документ проголошує Словацьку Республіку державою, нейтральною щодо ставлення до будь-якої релігії чи ідеології.

За своєю структурою і змістом Конституції Словаччини і Чехії близькі до Конституцій багатьох демократичних країн.

Політичним міжнародним документом високого рівня стала угода між Словацькою Республікою і Святим Престолом (2000 р.). Договір офіційно надає

право Ватикану через його субструктуру, католицьку церкву, брати учать у міжнародних справах Словацької Республіки, забезпечувати переваги і привілеї для католицької церкви через повернення церквам нерухомості разом зі значними державними субсидіями і правами. Сам факт укладення плюралістичною державою двостороннього міжнародного Договору, який надає преференції тільки одній релігії, порушує принцип нейтралітету стосовно справ суспільного життя і водночас юридичну рівність усіх церков і громадян незалежно від їхніх переконань. Основний Договір за своєю природою є асиметричним у зв'язку з наявним дисбалансом між суверенітетом держави та автономією католицької церкви. Церква наділена більш широкою незалежністю від держави, ніж держава від церкви.

Напруження, яке виникло у словацькому суспільстві у зв'язку з укладенням зазначеного Договору, було значно послаблено після підписання 11 квітня 2002 р. Президентом країни Угоди між Словацькою Республікою та одинадцятьма зареєстрованими церквами і релігійними громадами. Ця Угода, хоча й мала іншу природу (внутрішньодержавного, не міжнародного документа), була за змістом майже ідентичною основному Договору між Словацькою Республікою і Святим Престолом.

Важливе значення для покращення державно-конфесійних взаємин мала також тристороння угода між урядом Словаччини, греко-католицькою церквою і православною церквою. Суперечливі питання власності в інтересах обох церков були унормовані відповідним договором між греко-католицькою та православною церквами від 20 грудня 2000 р. На прикладі Словаччини чітко простежується існування певного взаємозв'язку між релігією та етнічною приналежністю.

У висновках до третього розділу автор констатує, що церкви у країнах Центрально-Східної Європи (передусім у Польщі) навіть у радянський період офіційно визнавалися важливим чинником збереження національної ідентичності. Той факт, що церкви, всупереч усьому, відіграли позитивну роль у мирних революціях, прискоривши падіння комуністичного режиму, підтверджує, що тоталітарні режими завжди зазнають поразки у своїх спробах скасувати релігії. Більше того, антирелігійна пропаганда і переслідування віруючих опосередковано працювали на авторитет церков.

У посткомуністичну добу іноді виникають певні, часом серйозні ускладнення та елементи відчуження між церквами і громадами, з одного боку, і національною елітою - з іншого. Часом саме церква опиняється серед тих сил, які не можуть прийняти цінності вільного ринку, релігійного і ціннісного плюралізму, лібералізму тощо.

Релігійним інституціям посткомуністичних країн доведеться здійснити величезну роботу, аби встановити по-справжньому плідний діалог із суспільством. Побоювання, що зі вступом до Європейського Союзу країни

регіону переймуть модель західноєвропейської секуляризації, внаслідок чого релігія і церква перестануть відігравати важливу роль у суспільному житті, на думку автора, не мають під собою вагомих підстав. На початок XXI ст. церква залишається авторитетною і впливовою силою на теренах Центрально-Східної Європи.

У четвертому розділі «Актуальні проблеми державно-церковних взаємин в Україні: історичні, правові та політичні аспекти» обґрунтовуються політично-правові основи регулювання державно-церковних відносин у соціумі; розкриваються політичні аспекти діяльності зарубіжних релігійних організацій та їх значення для сучасної України.

У підрозділі 4.1 «Особливості та основні віхи історії українського християнства в контексті державно-церковних відносин» розкриваються головні особливості політичного і правового аспектів регулювання взаємовідносин між державою і церквою в соціумі.

В основу правового регулювання взаємовідносин держави і церкви в сучасній Україні покладено такі демократичні принципи, як відокремлення церкви від держави і школи - від церкви, захист прав і рівність громадян незалежно від їх ставлення до релігії, вільна пропаганда релігії та наукових знань, свобода совісті.

Відсутність релігійних норм у державно-правовій сфері звільняє церкву від виконання невластивих їй функцій. Свобода совісті як конституційний принцип і норма державного права захищається цивільним, кримінальним, адміністративним та сімейним правом. Основне місце серед законодавчих документів про релігію і церкву, безперечно, належить Законові України «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятому 23 квітня 1991 р., та внесені до нього зміни та доповнення 23 грудня 1993 р. Але, крім нього, положення релігії, церкви та віруючих у державі визначають ще понад 30 законів, законодавчих актів, нормативних документів. Так, наприклад, Закони «Про громадянство України», «Про мови в Україні» або «Про освіту», диспозиція ст. 20 якого утверджує священнослужителів суб'єктами навчально-виховного процесу нарівні з діячами науки, культури, працівниками державних і громадських організацій. У теперішній час такого роду норми є необхідними, оскільки повертають священство до лона національної інтелігенції.

Чинне законодавство максимально узгоджене з визнаними Україною правовими нормами, закріпленими у міжнародних документах, зокрема право на свободу релігії, яке сформульоване в статті 18 Загальної декларації прав людини та в статті 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права («МПГПШ» або «Пакт»), які підписала Україна.

У підрозділі 4.2 «Законодавче регулювання державно-церковних відносин у незалежній Україні» аналізується роль релігії в політичному просторі України, здійснюється креативний аналіз використання зарубіжного досвіду.

Переживаючи важкі наслідки минулого, Українська держава в останній період зробила багато для забезпечення правового статусу церков. Одним із перших законодавчих актів України після здобуття державної незалежності був закон «Про свободу совісті і релігійні організації» та утворення Державного комітету у справах релігії (ліквідований). Цим законодавчим актом покладено початок глибокої перебудови державно-церковних відносин, зміни пріоритетів у цій сфері життя. Держава принципово стала на шлях гармонії відносин держави та церкви.

Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Здійснення цього права може бути обмежено Законом тільки в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і безпеки населення. Діяльність релігійних організацій прирівняна в правах з громадськими організаціями, вони мають статус юридичної особи. Питання власності, підприємництва, землекористування релігійних організацій, трудових відносин у них регулюється діючими законодавчими актами про власність, землю, праці і соціальне страхування.

Міжцерковні протиріччя в Україні мають давні історичні корені, а у теперішній час вони є віддзеркаленням загального стану трансформаційних процесів, які відбуваються в суспільстві. Крім того, в країні спостерігається політика протекціонізму по відношенню до окремих релігій. Протекціонізм має як загальнодержавний, так і регіональний характер.

Але після розпаду тоталітарної моделі взаємовідносин церкви і держави, незважаючи на наявність певних негативних тенденцій у політичному просторі сучасної України, з'явилися нові можливості для переорієнтації влади від використання релігійних організацій в окремих політичних проектах до творення умов для реалізації властивих їм суспільних функцій.

У підрозділі 4.3 «Особливості державно-церковних відносин у сучасній Україні: конфесійний та соціально-політичний аспекти» наголошується на єдиному спрямуванні держави і церкви в різноманітних сферах життєдіяльності соціуму - політичній, релігійній, культурній, освітній та ін.

Поза сумнівом, у демократичному суспільстві неприпустимим є використання релігійних переконань для політичної агітації, що розглядається як втручання у приватне життя громадян та порушення свободи думки й віросповідання. Проте, перебуваючи у тісних зв'язках зі світом, що дедалі більше політизується, залишатися на узбіччі суспільного життя релігія не може. В наш час жодна релігія, жодна церква жодна релігійна організація чи група не може стояти осторонь від політики. Проте сфера діяльності релігійних організацій - не політична, а суспільна. Вони можуть брати участь у суспільному житті країни, більше того - це є їхнім покликанням. Сфера ж політична - це сфера боротьби за владу, за її здобуття, утримання та реалізацію. Діяльність у цій сфері для релігійних організацій є забороненою не тільки

законодавством України, але й релігійними канонами. Однак історичний досвід і практика демократичних країн Західної Європи показують, що повністю деполітизувати релігійне життя неможливо.

В цілому у світі тенденція до політизації релігії є домінуючою, принаймні, більш перспективною, ніж тенденція до деполітизації. Цей процес охопив навіть ті релігійні деномінації, які досі відсторонювалися від політики. Така тенденція, започаткована у 40 - 50-х роках минулого століття, набирає останніми десятиліттями дедалі більших обертів і стає загальною.

В нових умовах існування церкви прагнуть визначити свій статус у державі, посісти належне їм місце в суспільстві.

Результати соціологічних опитувань та українські реалії засвідчують: теза про всезагальний занепад релігії є недостатньо обґрунтованою. Положення про секуляризацію свідомості слід розглядати як спрощений погляд на реальність. Навпаки, нині в Україні релігія увійшла в усі сфери суспільства і користується безпрецедентною підтримкою.

Не можна не погодитися із судженням католицьких теологів, які в цей перехідний період «посткомуністичного блукання» вважають необхідним для церкви кардинально змінити свою місію, щоб підняти свій авторитет, розширити суспільну присутність, стати справжньою «соціальною совістю» суспільства.

У висновках до четвертого розділу зазначається, що утвердження в незалежній Україні нових політичних, правових, соціальних, духовних реалій, по-перше, дало змогу за порівняно короткий проміжок часу створити політико-правові умови для більш повної реалізації свободи совісті, зокрема релігійної свободи; по-друге, сприяло становленню релігійного плюралізму та поліконфесійності держави; по-третє, призвело до політичних змін у релігійній сфері як у кількісному, так і в якісному вимірах (в Україні фіксується один із найвищих в Європі рівень релігійності з тенденцією до його зростання); по-четверте, дало змогу визначити й оцінити реальне місце церкви у вітчизняному соціумі як найчисельнішої, історично усталеної недержавної структури, що за всієї своєї консервативності пережила в історії чимало чужих державних устроїв, урядів та ідеологій. Її вплив на значну частину сучасного суспільства продовжує бути стабільно високим.

На відміну від стабільних суспільств, «транзитний» стан постсоціалістичних, зокрема українського суспільства, провокує «ефект доміно», коли окрема проблема тягне за собою появу і загострення другої, третьої й т. д., які не завжди піддаються локалізації та вимагають комплексного вирішення.

На сучасному етапі релігійно-політична ситуація в Україні характеризується значною політизацією церкви та релігійних організацій, з одного боку, і певною сакралізацією політики - з іншого. Слід відзначити, що

сучасна релігійно-політична ситуація в Україні характеризується значною напруженістю. Основним джерелом конфліктності залишається міжправославний розкол. Існування в Україні трьох основних церков одного віросповідання є явищем тимчасовим та аномальним. Неминучим є об'єднання православ'я та постання в недалекому майбутньому єдиної української помісної православної церкви - національної церкви.

У висновках дисертаційного дослідження зазначається, що здійснений аналіз концептуально-теоретичних підходів вітчизняних та зарубіжних вчених із проблем взаємодії держави, суспільства і церкви, дозволяє констатувати, що історія питання цих відносин бере початок ще у Римську добу і еволюціонує протягом понад двох тисячоліть, від ворожих, напружених до «симфонії влад», від цезарепапізму до папоцезаризму, до закладання основ новітніх форм цієї взаємодії у добу Реформації.

В роботі уточнено дефініції низки базових понять, що дало змогу конкретизувати понятійний апарат дослідження та співвіднести суміжні терміни. Так, здійснений аналіз дозволяє визначити державно-церковні відносини як сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових та моральних нормативних зв'язків між двома інституціями - державою і інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, товариствами, братствами, закладами), які склалися в історичному процесі, є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними і моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни.

Ці відносини не є суто внутрішньою проблемою. Вони мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж країн постсоціалістичного простору.

Поняття «державно-церковні відносини», за своєю суттю, є практично універсальним та поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномену, виокремити частини об'єкта, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку та наявні інтенції.

Функціональність поняття надає можливості для виділення багаторівневих вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків між державними інституціями і Церквою, виокремити та проаналізувати моделі державно-церковних відносин та їх головні тенденції, критично розглянути загальні принципи цих відносин і обґрунтувати шляхи їх оптимізації.

Відзначено, що в історико-політологічному контексті моделями державно-церковних відносин є теократія; цезаропапізм; панівне становище Церкви в державі (державна Церква); відокремлення Церкви від держави; проміжний стан між моделлю державної («національної», «традиційної») Церкви і моделлю повного відокремлення Церкви від держави і держави від Церкви; відокремлення Церкви і держави («мінімальна держава» і «мінімальна церква»).

Якщо використовувати поняття «державно-церковні відносини» з метою з'ясування державної політики (або теоретичних концептів такої політики) щодо Церкви, то в цьому випадку простежуються принаймні чотири головні напрями: 1) політика одержавлення релігії й Церкви (дореволюційна Росія, СРСР); 2) лівацько-анархістські погляди та дії - як держава, так і Церква прагнуть проводити політику щодо Церкви, релігії та віруючих через не толерантні, адміністративно-формальні, примусові заходи (переслідування - християн у Римській імперії, язичників - у стародавній Русі, сектантів і старообрядців - у Росії); 3) політика примиренства в релігійному питанні - релігія й Церква вважаються головною силою, за допомогою якої можливо та необхідно перебудувати суспільство, регулювати державно-церковні відносини та соціальні відносини в цілому («Богошукачі» і «Богобудівники» в Росії, в кінці XIX - на початку XX ст.); 4) політика толерантності - держава не втручається у справи Церкви, а Церква - у державні справи (Україна, США).

Визначення «своєї» моделі для кожної країни індивідуальне й залежить від багатьох чинників, перш за все від політико-правових устоїв, прийнятих у суспільстві, традицій, духовного і морального стану суспільства тощо.

В роботі обґрунтовано, що у загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру. Такий підхід означає, що вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу.

Аргументовано, що наявність чи відсутність конституційного положення відділення церкви від держави не вичерпує специфіки державно-церковних відносин. Реально ці відносини будуються залежно від історичних, політичних і геополітичних, конфесійних і культурних традицій кожної окремої країни.

Автор акцентує увагу на тому, що дотепер немає загальноприйнятого розуміння у практичній площині відокремлення церкви від держави. Тому вірніше, як вважають західні дослідники, говорити не про відокремлення церкви від держави, а про відокремлення церкви і держави. Крім того, в жодній країні не існує «відокремлення» у буквальному сенсі, якщо під цим поняттям розуміти правовий стан, за якого держава не має з церквою нічого спільного. Такого роду ані правова, ані суспільно-культурна ситуації не існує в жодній країні Західної Європи.

Обґрунтовуючи релігійно-політичну ситуацію в сучасній Україні, автор відзначає значну політизацію церкви та релігійних організацій, з одного боку, і певну сакралізацію політики - з іншого. Зазначено, що існуючий міжправославний розкол, безумовно, стимулює і прояви політичного розколу, шкодить процесу суверенізації країни, становлячи загрозу її національній безпеці.

При розробці національної державної політики в царині розбудови державно-церковної взаємодії корисно послуговуватися загальними тенденціями та окремими принципами, які простежуються в країнах Центрально-Східної Європи, пристосовавши їх до українських реалій. Зокрема, доречно зважати на таке:

Державну політику повинно бути спрямовано, крім іншого, на мінімізацію вирішальної залежності окремих церков від зарубіжних центрів, на обмеження їх втручання у внутрішнє релігійне життя України, а також на недопущення перетворення конфесійного чинника на знаряддя етнічного і територіального сепаратизму, що використовує факт існування згубного для України розлому за лінією «Захід-Схід».

Зміцнення національної ідентичності неможливе без орієнтації суспільної свідомості на особливу роль у житті певного народу носіїв традиційних цінностей. В українському суспільстві носіями таких цінностей серед суб'єктів конфесійного середовища є передусім церкви київського кореня, тобто ті, котрі визнають себе спадкоємцями Київської митрополії, а саме - УПЦ Київського патріархату, УАПЦ, УГКЦ.

Розбудова української державності та громадянського суспільства тісно пов'язана з реалізацією ідеї розбудови української національної церкви, яка має сформуватися на основі відродження київських православних традицій, з урахуванням тих особливостей, які мало православ'я X - XVII століть Київської митрополії.

В Україні на часі є прийняття закону про реституцію, без якого справедливо вирішити проблему повернення конфіскованого в минулому майна релігійним організаціям неможливо. Адже ця проблема є болючою не тільки для церков і деномінацій, а й для інших суб'єктів громадянського суспільства. Тому закон повинен передбачити чіткі механізми врегулювання всіх питань, що стосуються реституції, не ставлячи при цьому жодної конфесії у привілейоване становище.

Останні зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», внесені у грудні 2012 р., ставлять під загрозу парадигму державно-церковних відносин, які до цього часу формувалися переважно на засадах партнерства і діалогу. Приклад деяких посткомуністичних країн (передусім Росії та Угорщини) засвідчує, що поспішне та необдумане прийняття змін до законів про свободу совісті та віросповідання несе в собі значні ризики щодо обмеження релігійної свободи. Загрози свободі віросповідання існують за лініями (а) обмеження свободи совісті, (б) зарегульованості релігійної діяльності, (в) надання переваг окремим церквам, (г) посилення державного, зокрема фіскального тиску на релігійну сферу.

Ситуація стосовно взаємовідносин держави й церкви далеко не повною мірою може сприяти тим демократичним перетворенням у нашому суспільстві,

які пов'язані з усебічним поширенням свободи віросповідання й релігії. Водночас досвід державно-церковних відносин в Україні свідчить про зростання авторитету, соціальної та гуманітарної ролі церкви. Все це формує більш широкий спектр поглядів на релігію і церкву, спонукає до усвідомлення необхідності розширення сфери взаємодії держави й церкви в різноманітних аспектах суспільних відносин. Держава й церква мають бути рівноправними і сильними учасниками цього діалогу.

Існує нагальна потреба в розробці відповідної концепції, яка визначала би стратегію становлення державно-церковних відносин в Україні на ближню і більш віддалену перспективу, основні пріоритети державної політики щодо церкви та механізми її реалізації.

У контексті оптимізації міжконфесійної взаємодії в найближчій перспективі важливу роль має відігравати синхронізація дій у трикутнику «державна - суспільство - релігійні організації» на основі рівноправних відносин Української держави з усіма церквами та віросповіданнями.

Беручи до уваги зазначене і прогнозуючи на майбутнє місце інституту церкви в Україні (мається на увазі вся сукупність церков та релігійних організацій), є підстави стверджувати, що, по-перше, це місце буде особливим для України як країни релігійної культури; по-друге, комплексно відображатиме політичну, історичну, релігійну, культурну, духовну специфіку України, ментальність її народу, історичні прецеденти чинних на українських землях державно-церковних відносин; по-третє, тією чи іншою мірою відтворюватиме європейські прецеденти посідання церквою свого місця в конкретних суспільствах у силу тотожності чи подібності багатьох суспільних процесів у Європі та в Україні як європейській країні з давніми християнськими традиціями.

Немає сумніву в тому, що Україна була, є і буде невід'ємною частиною Європи, активним учасником її соціально-політичного, культурного, релігійно-духовного життя. Отже, українська церква може розвиватися більш повно, а Українська держава - більш демократично, якщо вони докладуть зусиль для встановлення взаємовідносин соціального партнерства, які гарантують автономію церковної сфери.

Підсумовуючи в цілому здійснений аналіз країн Центрально-Східної Європи, варто зазначити, що релігійним інституціям посткомуністичних країн доведеться здійснити величезну роботу, аби встановити по-справжньому плідний діалог із суспільством. Церкви мають розбудовувати свої відносини з державами, суспільствами та з іншими церквами, спираючись на багатовікову традицію й шукаючи не те, що їх роз'єднує, а те, що є в них спільним. Механічне копіювання зарубіжного досвіду тут недоречне.

Список праць за темою дисертації:

1. Палінчак М. М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): *Монографія*. - Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2014. - 408 с.

Поліщук І. Рецензія на монографію Палінчака М.М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України) // [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://politologua.io.ua/s866365/polishchuk_i_recenziya_na_monografiyu_m.palinchaka_transformaciya_derjavno-cerkovnih_vidnosin_u_postsocialistichnomu_suspilstvi_na_prikhladi_centralnoe_i_shidnoe_evropi

2. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини : досвід Угорської Республіки / М. М. Палінчак // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 21. - К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. - С. 145-149

3. Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин в постсоціалістичних країнах Центральної Європи (як можливий досвід для України) / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Вип. 1. - Ужгород, 2003 -С.45-50

4. Палінчак М. М. До питання про фінансове забезпечення релігійних організацій в постсоціалістичній Словацькій Республіці / М. М. Палінчак // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 24. - К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. - С. 154-159

5. Палінчак М. М. Міжнародні стандарти релігійної свободи та правовий статус церкви в Російській Федерації / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Вип. 8. - Ужгород, 2007. - С. 126-130 (Рішення Вищої атестаційної комісії України №02-76-06/945)

6. Палінчак М. М. До питання про правовий статус школи та церкви у державі / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Вип. 9. - Ужгород, 2008. - С. 199-201 (Рішення Вищої атестаційної комісії України №02-76-06/945)

7. Палінчак М. М. Реституція церковного майна / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Вип. 13. - Ужгород, 2010. - С. 51-53 (Рішення Вищої атестаційної комісії України №02-76-06/945)

8. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини в країнах СНД / М. М. Палінчак // Науковий вісник УжНУ. Серія «Політологія». - Ужгород : Поліграфцентр "Ліра". - 2010. - № 14. - С.227-231

9. Палінчак М. М. Політика щодо релігійної освіти в школах: вітчизняна та зарубіжна практика / М. М. Палінчак // Український науковий журнал

«Освіта регіону» : Політологія, психологія, комунікації. - К., 2011. - №. 2. - С. 66-70.

10. Палінчак М. М. Суспільно-політична трансформація державно-церковних відносин у країнах колишнього Радянського Союзу/ М. М. Палінчак // Український науковий журнал «Освіта регіону» : Політологія, психологія, комунікації. - К., 2011. - №. 3. - С. 33-39

11. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини у країнах Центральної Європи / М. М. Палінчак // Український науковий журнал «Освіта регіону» : Політологія, психологія, комунікації. - К., 2011. - №. 7. - С.227-231.

12. Палінчак М. М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини» / М. М. Палінчак // Освіта регіону. Політологія, Психологія, Комунікації. - 2013. - Вип. №1. - С. 50-58.

13. Палінчак М. М. До питання методології дослідження правових аспектів свободи релігії / М. М. Палінчак // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - 2013. - № 3 (95). - С. 64-67.

14. Палінчак М. М. Методологічні підходи зарубіжних дослідників до вивчення державно-церковних відносин в Україні / М. М. Палінчак // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - 2013. - № 4 (96). - С. 125-127

15. Палінчак М. М. Особливості та проблеми державно-церковних відносин у сучасній Україні : конфесійні та соціально-політичні аспекти / М. М. Палінчак // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - 2013. - Вип. №7 (99). - С. 96-101.

16. Палінчак М. М. Типологія державно-церковних відносин: політологічний аналіз / М. М. Палінчак // Гілея : Науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. - К. : ВІР УАН, 2013. - Вип. 69 (№ 2). - С. 708-712.

17. Палінчак М. М. Суспільний статус церкви в Польщі в умовах тоталітарного режиму / М. М. Палінчак // Гілея : Науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. - К. : ВІР УАН, 2013. - Вип. 75 (№ 8). - С. 563-565.

18. Палінчак М. М. До проблеми історіографії досліджень державно-церковних відносин / М. М. Палінчак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. - К., 2013. - Вип. 10. - С. 10-17

19. Палінчак М. М. Взаємини держави і церкви в Чеській Республіці / М. М. Палінчак // Вісник Дніпропетровського Університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія. Випуск 23(3) - 2013. - Т. 21. -№ 9/2. -С. 151-156.

20. Палінчак М. М. Католицький фундаменталізм в сучасній Польщі: політичний аспект / М. М. Палінчак // Вісник Національного технічного

університету України : «Київський політехнічний інститут». - К., 2013. -№ 1 (17). - С. 48-54.

21. Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичній Чеській Республіці / Палінчак М.М. // Освіта регіону. Політологія, Психологія, Комунікації. - 2013р. - Вип. №4. - С. 155-161.

22. Палінчак М.М. Взаємини держави і церкви у Словацькій Республіці / Палінчак М.М. // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал. - Випуск 5. Дніпропетровськ. - 2013 -С. 106110

23. Палінчак М. М. Особливості державно-церковних відносин у Чеській Республіці / М. М. Палінчак // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. Серія: юридичні та політичні науки. Вип. 51. -Одеса : НУ «ОЮА», Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2014. - С. 313-322.

Зарубіжні публікації :

1. Palinchak M. Legal regulations of state-church relations in the post-communist countries (Ukraine and Slovakia) / Mikola Palinchak // Demokratie in Mittel- und Sьdost Europa - Erwartung und Wirklichkeit (im 19. Und 20. Jahrhundert). - Editura Muzeului Satmarean : Satu Mare, 2001 -P. 242-249
2. Палинчак Н. М. Модели государственно-церковных отношений в странах Центрально-Восточной Европы : основные особенности и динамика изменений / Н. М. Палинчак // Научный диалог. Екатеринбург.- 2013. - № 12(24). Серія : Экономика. Право. Политология. - С. 157-169
3. Палинчак М. М. Реституция церковного имущества : опыт стран Центральной Европы / М. М. Палинчак / Научный журнал. Вестник Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева -Астана, Казахстан, 2011. - № 3(82). - С. 140-143
4. Палинчак Н.М. Государственно-церковные отношения в странах Центральной Европы / Н. М. Палинчак // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Астана, Казахстан. -2013. - № 5 (96). - С. 213-218
5. Палинчак Н. М. Особенности и основные вехи истории украинского христианства в контексте государственно-церковных отношений / Н. М. Палинчак // Научный диалог. - Екатеринбург, 2013. - № 7(19). Серія : Экономика. Право. Политология.- С. 179-194.
6. Palinchak M. Typology of the State and Church Relations : Politological Analysis / Mykola Palinchak // Contemporary issues in scientific information and communication. Scientific Journals of Zaklad Informacji Naukowej. - Poznan - Kalisz, 2013. №3 - P. 43-48
7. Palinchak M. Features and problems of church-state relationship in modern Ukraine: Confessional and Socio-Political Aspects / Mykola Palinchak // Contemporary issues in scientific information and

communication. Scientific Journals of Zaklad Informacji Naukowej. - Poznan - Kalisz, 2013. №3 - P. 65^

Статті в інших виданнях :

1. Палінчак М. М. Держави й патріархи в історії православногo руху на Закарпатті / М. М. Палінчак // Карпатський край (громадсько-політичний журнал). - 1994. - № 1-2. - С. 37-39.
2. Палінчак М. М. «Політичні діти» (Т. Г. Масарик і проблема Підкарпатської Русі на завершальному етапі Першої світової війни та в період Паризької мирної конференції) / М. М. Палінчак // Карпатський край (громадсько-політичний журнал). - 1994. - № 7. - С. 33-39.
3. Палінчак М. М. Суснільство новинно бути справді моральним / М. М. Палінчак // Карпатський край (громадсько-політичний журнал). - 1994. - №12. - С. 39-42.
4. Палінчак М. М. Міжконфесійна ситуація на Закарпатті / м. М. Палінчак // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-американського Бюро захисту прав людини. Вин. 13. - Харків, 1993. - С. 73-75.
5. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини в Закарпатській Україні / М. М. Палінчак // Закарпатська Україна. - Ужгород, 1993. - С.79-82.
6. Палінчак М. М. Т. Г. Масарик, релігія та церква / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського державного університету. - Ужгород, 1993. - С. 88-93.
7. Палінчак М. М. Нормалізація міжконфесійних відносин на Закарпатті : труднощі і перспективи / М. М. Палінчак // Релігія і церква в контексті реалій сьогодення : зб. наук. статей). - К., 1993. - С. 47-49.
8. Палінчак М. М. Деякі аспекти церковно-політичних відносин на Закарпатті у 20-30-і роки / М. М. Палінчак // Науковий збірник Товариства «ПРОСВІТА» в Ужгороді. - Ужгород, 1996. - С. 143-147.
9. Палінчак М. М. Правові основи державно-церковних відносин та регулювання міжконфесійних конфліктів на Україні / М. М. Палінчак // Довідник для депутатів та голів Рад. - Ужгород, 1996. - С. 13
10. Палінчак М. М. Правове регулювання державно-церковних відносин на Україні (політичний аналіз та прийняття рішення) / М. М. Палінчак. - Ужгород, 1996. - 37 с.
11. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20-і - середині 30-х років ХХ століття / М. М. Палінчак. - Ужгород, 1996. - 92 с.
12. Палінчак М. М. Релігія та церква на Закарпатті у міжвоєнний період / М. М. Палінчак // Нариси історії Закарпаття 1919-1944 рр. -Ужгород, 1996. Т. II. - С. 340-358.

13. Палінчак М. М. Роль церкви в розвитку освіти на Закарпатті) / М. М. Палінчак // Карпатський край (громадсько-політичний журнал). - 1996. - № 7-8. - С. 34-39.
14. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини у Словацькій Республіці / М. М. Палінчак // Регіональні студії : Науковий збірник. - Ужгород, 2001. - № 2. - С. 90-98
15. Палінчак М. М. Правове регулювання державно-церковних відносин у Чеській Республіці / М. М. Палінчак // Регіональні студії : Науковий збірник. - Ужгород, 2001. - № 3. - С. 90-98
16. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини у Польській Республіці / М. М. Палінчак // Регіональні студії. Науковий збірник. - Ужгород, 2002. - № 4. - С. 43-49.
17. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини в Угорщині / М. М. Палінчак // Регіональні студії. Спецвипуск. - Ужгород, 2003. - С. 67-89.
18. Палінчак М. М. Держава і церква (моделі взаємовідносин) / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Спеціальний випуск. - Ужгород, 2003 - С. 87-90.
19. Палінчак М. М. До питання про забезпечення свободи совісті у військових формуваннях країн Центральної Європи / М. М. Палінчак // Міліція України. Часопис Міністерства внутрішніх справ України. № 8 Науково-практичний збірник. Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених № 20 - Київ, 2003. - № 1. - С. 21-23.
20. Палінчак М. М. Євроінтеграційні наміри України: перспективи та проблеми / М. М. Палінчак // Науковий вісник УжНУ. Серія «Міжнародні відносини». - Ужгород, 2007. - № 1. - С. 80-86.
21. Палінчак М. М. Європейські стандарти релігійної свободи. / М. М. Палінчак // Науковий вісник УжНУ. Серія «Міжнародні відносини». - Ужгород, 2008. - № 2-3. - С. 163-167.
22. Палінчак М. М. До питання про правовий статус школи, держави і церкви / М. М. Палінчак // Науковий вісник УжНУ. Серія : «Право».-Ужгород, 2008. - № 9. - С. 199-202.
23. Палінчак М. М. Процедура захисту прав та свобод людини і громадянина у Європейському суді з прав людини та Комітеті по правам людини / М. М. Палінчак . - Ужгород, 2003. - 46 с.
24. Палінчак М. М. Національний механізм захисту прав людини. / М. М. Палінчак. - Ужгород, 2003. - 44 с.
25. Палінчак М. М. Взаємини держави і церкви в Словацькій Республіці / М. М. Палінчак // Науковий журнал «Філософія і політологія в контексті сучасної культури». - 2013. - Вип. 5 - С. 106-111.

26. Палінчак М. М. Церква в країнах колишнього Радянського Союзу/ М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Вип. 14. - Ужгород, 2010. - С. 51-56

27. Палінчак М.М. Конституційно-правовий статус церкви в країнах Центральної Європи. //Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгородський національний університет. Карпатика.Випуск20.Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Ужгород, 2002 -С.53-55

Тези наукових конференцій :

1. Палінчак М. М. Роль органів державної влади в розв'язанні міжконфесійних конфліктів / М. М. Палінчак // Міжнародна конференція «Релігія в контексті суспільних і духовних реалій сьогодення». 16-18 травня 1995р., м. Київ. - К., 1995. - С. 45-47.

2. Палінчак М. М. Сучасне становище греко-католицької церкви Закарпаття / М. М. Палінчак // Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 350-річчю Ужгородської унії (1646-1996 рр.) 34 квітня 1996 р., м. Ужгород. - Ужгород, 1996. - С. 90-105.

3. Палінчак М. М. Правове регулювання міжконфесійних конфліктів / Микола Палінчак // Матеріали науково-практичної конференції «За міжконфесійне порозуміння». - Ужгород, 1996. - С. 33-48.

4. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини в Закарпатській Україні / Микола Палінчак // Матеріали науково-практичної конференції «За міжконфесійне порозуміння». - Ужгород, 1997. - С. 6-9.

5. Палінчак М. М. Міжнародно-правовий захист прав національних меншин / М. М. Палінчак // Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті». - Ужгород, 1997. - С. 10-26.

6. Палінчак М. М. Ліквідація греко-католицької церкви у Східній Словаччині / Микола Палінчак // Закарпаття і Чехословаччина в 1945-1948 роках. Матеріали наукової конференції. 31 вересня - 2 жовтня 1999 року. Ужгород (Україна) - Кошице (Словаччина). - Ужгород-Кошице, 1999. - С. 19-23.

7. Палінчак М. М. Правовий статус церкви в Російській Федерації та міжнародно-правові стандарти / Микола Палінчак // Право. Соціальна робота : теорія і практика. Матеріали доповідей та повідомлень підсумкової наукової конференції УЖДУ. Ужгород, березень 2000 року. -Ужгород, 2000. - С. 64-73.

8. Палінчак М. М. Конституційне регулювання державно-церковних відносин в Україні / Микола Палінчак // Конституційне будівництво в Україні : теорія та практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 1-3 червня 2000 року. - Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 2000. - С. 201-205

9. Палінчак М. М. Роль релігійних громад у вирішенні міжконфесійних конфліктів / М. М. Палінчак // На порозі тисячоліть : сучасні підходи до розвитку громад та регіонів. Матеріали міжнародної наукової конференції. 14-15 березня 2000 р., м. Ужгород. - Ужгород, 2000. - С. 67-70
10. Палінчак М. М. Деякі аспекти правового регулювання діяльності громадських організацій / М. М. Палінчак // Державне управління та місцеве самоврядування в Україні : шляхи реформування. - Ужгород : Мистецька лінія, 2000. - С. 203-208.
11. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини у Чехословаччині в 40-50-х роках / Микола Палінчак // Закарпаття у політиці Чехословаччини та Угорщини між світовими війнами. Матеріали наукової конференції. Грудень 2000 року. - Ужгород-Кошице, 2001. - С.12-23.
12. Палінчак М. М. Правовий статус церкви в Україні та Словаччині / Микола Палінчак // Шляхом єдності. Збірник матеріалів з міжнародної наукової конференції «Словацько-українські взаємини», Банська Бистрица, 23-24 жовтня 2003 року. - Zbornik prispevkov u medzinarodnej vedeckej konferencie Cestou vzajomnosti Slovensko-ukrainske vstahy a suvislosti, konanej v Banskej Bistrici 23-24. oktobra 2003 - Banska Bystrica, 2003.- С. 68-76.
13. Палінчак М. М. Політизація релігійного життя Закарпаття. Матеріали круглого столу 17-18.02.2005 р. «Церква і політика від Президентських виборів 2004 р. до Парламентських виборів 2006 р., м.Київ. - К., 2005. - С. 73-74.
14. Палінчак М. М. Правовий статус церкви в Угорській Республіці /Микола Палінчак // Інституційні та нормотворчі аспекти адаптації національних законодавств до норм та стандартів ЄС. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 9 травня 2009 року, м. Ужгород. - Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. - С. 82-89.
15. Palinchak M. State-church relationships and its constitutional regulation in Ukraine / Mykola Palinchak // XXIV.miroCAD International Scientific Conference 18-20 March 2010. -Michkolz, 2010. - P. 92-94.
16. Палінчак М. М. Свобода релігії та свобода совісті в сучасному світі / Микола Палінчак // Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства : досвід Закарпаття. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28-29 травня 2013 року, м. Ужгород. - Ужгород : Ліра, 2013. - С. 395-398
17. Палінчак М. М. Взаємини держави і церкви в Чеській Республіці / Микола Палінчак // Ужгородські наукові чеські читання : історія, культура, політика, право. 30 травня 2013 р., м. Ужгород. - Ужгород, 2013. - С. 178-189.

18. Палінчак М. М., Лешанич М. М. Конституційно-правове регулювання державно-церковних взаємин в Чеській Республіці / М. Палінчак, М. Лешанич // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «65-річчя загальної декларації прав людини : дотримання прав людини - пріоритет держави та суспільства». 27-28 грудня 2013, м. Ужгород, - Ужгород, 2013. - С. 36-43.
19. Палінчак М. М. Релігійна ситуація в сучасній Польщі / Микола Палінчак // Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право. 11 листопада 2013 року, м. Ужгород. - Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. - С. 135-144.
20. Палінчак М. М. Специфіка державно-церковних взаємин в європейських країнах / Микола Палінчак // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи». (22-23 травня 2014 р.). - Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. - С. 227-232
21. Палінчак М. М. Актуальні проблеми державно-церковних взаємин в Україні: політичні аспекти / Палінчак М. М. // Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст. Міжнародна науково-практична конференція 6-7 червня 2014 К, 2014 - С. 132-135.
22. Палінчак М. Особливості державно-церковних відносин у сучасній Словаччині / Микола Палінчак // Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право. Науковий збірник. 13 лютого 2014 року, м. Ужгород. - Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. - С. 48-59

АНОТАЦІЯ

Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 - політичні інститути та процеси. - Одеса, 2014.

Здійснено аналіз державно-церковних відносин та моделей їх прояву в країнах Центрально-Східної Європи. Відзначено, що в історико-політологічному контексті моделями державно-церковних відносин є теократія; цезаропапізм; панівне становище Церкви в державі (державна Церква); відокремлення Церкви від держави; проміжний стан між моделлю державної («національної», «традиційної») Церкви і моделлю повного відокремлення Церкви від держави і держави від Церкви; відокремлення Церкви і держави («мінімальна держава» і «мінімальна церква»). Визначення «своєї» моделі для кожної країни

індивідуальне й залежить від багатьох чинників, перш за все від політико-правових устоїв, прийнятих у суспільстві, традицій, духовного і морального стану суспільства тощо.

В роботі обґрунтовано, що у загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру. Такий підхід означає, що вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу.

Ключові слова: держава, церква, державно-церковні відносини, моделі державно-церковних відносин, політика, релігія, політизація релігії, трансформація, демократичні перетворення, відокремлення церкви і держави, свобода совісті і віросповідання, релігійні цінності, пострадянські країни, соціальне партнерство, міжконфесійна взаємодія.

АНОТАЦІЯ

Палинчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин в постсоціалістических обществах (на примере стран Центрально-Восточной Европы). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. - Одесса, 2014.

Проанализированы государственно-церковные отношения и модели их проявления в странах Центрально-Восточной Европы. Отмечено, что в историко-политологическом контексте моделями государственно-церковных отношений являются: теократия; цезаропапизм; господствующее положение Церкви в государстве (государственная Церковь); отделение Церкви от государства; промежуточное состояние между моделью государственной («национальной», «традиционной») Церковью и моделью полного отделения Церкви от государства и государства от Церкви; отделение Церкви и государства («минимальное государство» и «минимальная церковь»). Определение «своей» модели для каждой страны индивидуально и зависит от многих факторов, прежде всего от политико-правовых, духовных и моральных устоев, принятых в обществе, традиций и т. п.

Государственно-церковные отношения носят социально-правовой характер. Такой подход означает, что они, во-первых, устанавливаются официально, независимо от того или другого участника или политического актора; во-вторых, непосредственно регулируются нормой права с использованием всего имеющегося в обществе арсенала средств влияния.

Раскрыты сущность и особенности функционирования на теоретическом и практическом уровнях моделей государственно-церковных отношений в странах Центрально-Восточной Европы, на примере стран Вышеградской четверки - Польши, Венгрии, Чехии и Словакии.

Особое внимание в диссертации уделено «советской модели» государственно-церковных отношений, которая по сути была направлена на огосударствление церкви в странах Центрально-Восточной Европы, включая, Украину, Россию и Беларусь. Современный процесс в рамках государственно-церковных отношений в постсоциалистических странах характеризуется негативным отношением к идеологизации и политизации религии. В современной Украине можно наблюдать как политизацию религии, так и сакрализацию политики, что может привести к отрицательным последствиям во многих сферах жизнедеятельности социума. Кроме того, современная религиозно-политическая ситуация в Украине характеризуется значительной напряженностью, основным источником которой остается межправославный раскол, что, в определенной мере, стимулирует и политическую напряженность, составляя угрозу национальной безопасности страны.

Проведенный анализ концептуально-теоретических подходов к проблеме взаимодействия государства, общества и церкви, позволяет констатировать, что история этих отношений берет начало еще в Римскую эпоху и эволюционирует в течение более двух тысячелетий, от враждебной, напряженной к «симфонии власти», от цезарепапизма к папоцезаризму, к закладыванию основ новейшей формы этого взаимодействия во время Реформации.

В работе уточнены дефиниции ряда базовых понятий, что дало возможность конкретизировать понятийный аппарат исследования. Так, осуществленный анализ позволяет определить государственно-церковные отношения как совокупность форм общественно-политических, экономических, правовых и морально-нравственных связей между двумя институциями - государством и институциональными образованиями религиозного характера, которые являются динамическими, регламентируются и регулируются конституционно-законодательными актами, общечеловеческими, демократическими и моральными принципами, традиционно устоявшимися в каждой конкретной стране.

Эти отношения не являются сугубо внутренней проблемой. Они имеют также внешнеполитическое измерение, непосредственно формируя международный имидж страны.

Понятие «государственно-церковные отношения», по своей сути, является практически универсальным и полифункциональным, таким, которое позволило охватить предметное поле исследуемого феномена. Функциональность понятия предопределило возможности для выделения многоуровневой вертикальной и горизонтальной взаимосвязи между государственной институцией и Церковью, выделить и проанализировать модели государственно-церковных отношений и основные тенденции их оптимизации.

В работе обосновывается, что наличие или отсутствие конституционного положения отделения церкви от государства не вычерпывает специфику государственно-церковных отношений. Реально эти отношения строятся в зависимости от исторической, политической и геополитической, конфессиональной и культурной традиции каждой отдельной страны.

В заключении диссертационного исследования обосновываются рекомендации в области усовершенствования государственно-церковных отношений в Украине с учетом креативного осмысления постсоциалистического опыта стран Центрально-Восточной Европы.

Ключевые слова: государство, церковь, государственно церковные отношения, модель государственно церковных отношений, политика, религия, политизирование религии, трансформация, демократические преобразования, отделения церкви и государства, свобода совести и вероисповедания, религиозная ценность, постсоветская страна, социальное партнерство, межконфессиональное взаимодействие.

SUMMARY

Palinchak N. M. State and Church: the transformation of relations in post-socialist space. - Manuscript.

Thesis for the degree of doctor of political sciences, specialty 23.00.02 -political institutes and processes. - South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2014.

In the thesis the problem of interaction of church and state, this transformation process in countries such as Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia. Analyzed field interaction of church and state, religion and politics in the post-socialist space, including in Ukraine. Explored the essence of the concept of «church-state relations[^], especially its operation at the theoretical and practical rivanyah; series features models of church-state relations, the main characteristics of their formation and development. In the thesis reveals the ratio of politics and religion as differentiated forms of institutionalization of society in Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia, found evolutionary change plan in cooperation of political and religious structures in the historic movement of these countries.

It is noted that the «Soviet model» of church-state relations affect both the central and eastern Europe and the Ukraine, Russia, Belarus. It is about a model which, in essence, was the command-administrative in nature and was nationalization of the church. Modern trends in church-state relations in post-totalitarian countries are

characterized by negative attitudes towards ideologizatsiyi or politicize religion. In contemporary Ukraine is the politicization of religion and sacralization of politics that can lead to negative consequences in many spheres of society. The only possible form of relationship between church and state, religion and politics in Ukraine can only be a social partnership in all spheres - cultural, legal, vyhovnychiy, education and others.

Key words: state, church, church-state relations, politics, religion, transformation, freedom of conscience and religion, post-socialist, post-totalitarian space, cultural space, religious values.